

УДК 658.168

Т. М. Білоконь, асп.

ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ САНАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

В статті досліджуються проблеми застосування механізмів санації в Україні. Виявлено бар'єри реалізації досудових та судових санаційних процедур. Запропоновано низку законодавчих змін та практичних рекомендацій для вдосконалення та інтенсифікації процесу відновлення платоспроможності вітчизняних підприємств.

Постановка проблеми

Після проголошення незалежності країнами колишнього СРСР відбувся перехід України до ринкових відносин, який супроводжувався розривом господарських зв'язків, втратою ринків збуту, скороченням попиту на продукцію військово-промислового комплексу, підвищенням вартості енергоносіїв. За 1990—1999 роки фізичний об'єм валового внутрішнього продукту скоротився на 55 %, обсяг промислового виробництва — на 48 % [1], інфляційні процеси призвели до розбалансування фінансово-кредитної системи. Все це спричинило погіршення фінансового стану вітчизняних підприємств, що підтверджується зниженням рентабельності товаровиробників, представленим на рис. 1 [2].

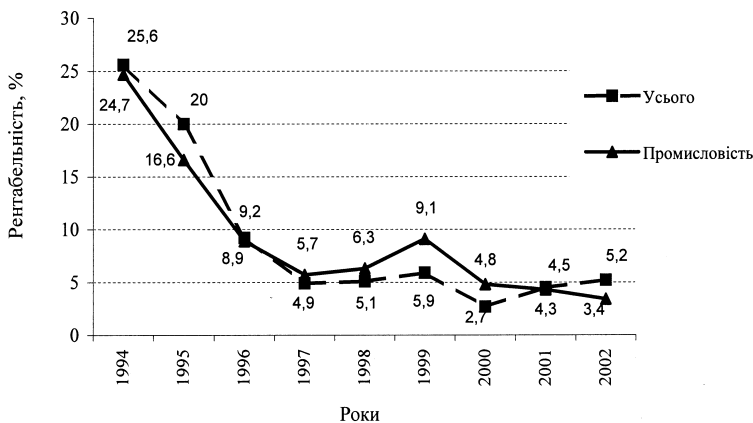

Рис. 1. Динаміка рентабельності підприємств та організацій

склав 11,2 млрд грн, або 5,1 % загального обсягу промислової продукції [1]. Подібні цифри є неприпустимо низькими з огляду на пріоритетності для України опанування інноваційного шляху розвитку [3]. Ситуацію загострює ланцюгова реакція неплатежів та нагромадження великої кредиторської й дебіторської заборгованостей.

В результаті, як свідчить Державний комітет статистики України, у 2003 році збитково працювало 41 % (рис. 2), за січень—листопад 2004 року — 34 % загальної кількості підприємств [1; 2; 4]. Така кількість збиткових підприємств робить неефективною економіку держави та гальмує процеси загального економічного зростання. Наведені дані свідчать про актуальність покращення фінансового становища вітчизняних підприємств та відновлення їхньої платоспроможності за допомогою застосування механізмів санації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У вітчизняній економічній літературі окремі питання фінансового оздоровлення вже висвітлені. Так, головна увага в останніх дослідженнях економістів приділяється реструктуризації підприємств та галузей вцілому [5—7]. Деякі проблеми регулювання та проведення процедур санації висвітлювались Б. М. Поляковим, І. О. Вечірком, В. В. Радзивілюком [8—10].

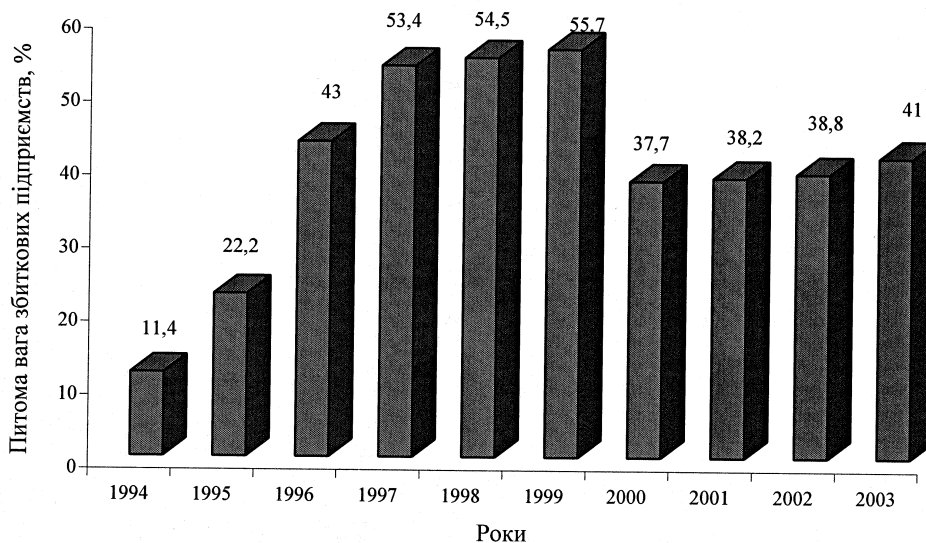

Рис. 2. Динаміка кількості збиткових підприємств в Україні

Базою для запровадження санаційних механізмів в Україні служить законодавство про банкрутство, яке через свою недосконалість ще не стало потужним інструментом оздоровлення вітчизняного товаровиробника. В Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі — Закон) регламентовано ряд санаційних заходів та механізмів.

Невирішена раніше частина загальної проблеми

Як у нормативно-правових джерелах, так і в науковій літературі сутність даних заходів розкривається лише фрагментарно, що гальмує їх запровадження. Залишаються невизначеними статус та гарантії інвестора в санаційному процесі. Болючим питанням відновлення платоспроможності підприємства є його звільнення від боргового «тягаря».

Метою статті є критичний огляд існуючих механізмів санації неплатоспроможних підприємств та усунення виявлених недоліків, зокрема, врегулювання боргових зобов'язань підприємств як в досудовому, так і в судовому порядку.

Виклад основного матеріалу

У системі стабілізаційних заходів держави, які направлені на виведення підприємства з кризи, основна роль відводиться санаційним заходам [11]. Згідно з Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 30.06.1999 р. під санацією розуміють систему заходів, здійснюваних під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнання боржника банкрутом і його ліквідації [12].

Однак на шляху відродження вітчизняних господарських суб'єктів знаходиться ряд бар'єрів, через які оздоровити підприємство майже неможливо. Перше місце, звичайно, займає проблема неплатежів і, як наслідок, величезні суми заборгованостей господарських суб'єктів. Станом на 1 грудня 2004 року дебіторська та кредиторська заборгованість по всіх суб'єктах господарювання становила 328,7 та 401,9 млрд. грн. відповідно [4], що перевищує бюджет України більше ніж в 4 рази. Причому питома вага простроченої заборгованості в загальній сумі дебіторської заборгованості становила 23,8 %, кредиторської — 22,4 % [4].

Слід відзначити, що така ситуація є несприятливою для підприємств, адже не віддаючи борги в строк та продовжуючи користуватись коштами інших суб'єктів господарювання, підприємство буде змушене додатково оплачувати неустойку. В той же час наявність дебіторської заборгованості, частка якої в загальному обсязі оборотних коштів підприємств у останні роки становить 68 % [4], свідчить про відволікання засобів з господарської діяльності самого підприємства.

В ситуації, коли суб'єкти господарювання взаємно винні один одному, для обох сторін (для кредитора і для боржника), вигідним є взаємозалік вимог. За кордоном ставлення до такої процедури неоднозначне. Так, у Франції взаємозалік заборонений законом, а в США, Німеччині взаємо-

залік дозволений та чітко регламентований [13]. Корисним для України є досвід Англії: проведення взаємозаліку є обов'язковим, якщо право вимоги як кредитора, так і боржника виникло до початку провадження у справі про банкрутство. Якщо в результаті сальдо балансу виявляється для боржника пасивним, то ця сума враховується в якості його боргу [8].

У вітчизняному законодавстві про банкрутство питання проведення заліку взаємних вимог не піднімається. Хоча на практиці даний механізм застосовується досить часто за межами судового провадження у справі про банкрутство між двома та більше учасниками господарського процесу за їхньою спільною згодою. Недосконалість Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» щодо використання взаємозаліку створює абсурдні ситуації. Наприклад, банк «А» заборгував підприємству «Б» 1,2 млн грн, причому останній також винен банку 300 тис грн. Банк «А» подає до господарського суду заяву про порушення справи про банкрутство підприємства «Б», останньому загрожує банкрутство. Хоча фактично при проведенні взаємозаліку вимог боржник міг би відновити свою платоспроможність та вийти «сухим із води».

На нашу думку, законодавче утвердження положення щодо обов'язкового проведення взаємозаліку вимог запобігало б «паперовому» банкрутству та сприяло би фінансовому оздоровленню боржників.

Нерідко в ході розгляду справи про банкрутство виявляється, що сума боргів боржника в декілька разів перевищує його статутний фонд. Своєрідним «рекордсменом» за цим показником у Вінницькій області став ВАТ «Деребчинський цукровий завод», де кредиторська заборгованість перевищувала статутний фонд на 369,6 % при зносі основних фондів 58,1 % [14]. Відстрочення або розстрочення такої заборгованості здійснили б оздоровчий ефект щодо боржника. Та, на жаль, кредитори в досудовому порядку не бажають погоджуватися на такий варіант, адже вони втрачають можливу суму штрафних санкцій, до яких відносять:

- неустойку (штраф, пеня);
- інші санкції за невиконання або неналежне виконання грошових зобов'язань та зобов'язань по сплаті податків та зборів (обов'язкових платежів);
- компенсації за затримку виплати заробітної плати в разі звільнення.

Дані штрафні санкції являють собою «повітря», це грошові вимоги, які не забезпечені товарною масою. Однак сума даних вимог досить швидко зростає, збільшуючи тягар над неплатоспроможним боржником.

За умови такої пасивності кредиторів *боржник у досудовому порядку має виступати ініціатором підписання угоди про відстрочення або розстрочення своєї кредиторської заборгованості, надати переконливі докази необхідності її підписання, щоб добитися згоди кредиторів, і тим самим сприяти своєчасному відновленню власної платоспроможності.*

Порівняльний аналіз досудової та судової санації свідчить про доцільність досудової санації, в першу чергу, з тієї причини, що підготовка її плану коротша на 245 днів за судову, по-друге, її вартість нижча на суму судових витрат [15]. До того ж зберігається сам суб'єкт господарювання та контроль власника над управлінням підприємством.

Важливою центральною фігурою в процесі відновлення платоспроможності боржника є арбітражний керуючий. Від його кваліфікації, бажання та в цілому від його дій залежить подальша доля боржника. Можлива ситуація, коли керуючим санацією великого підприємства за пропозицією кредиторів буде призначений малодосвідчений або навпаки досвідчений, але завантажений декількома важкими справами арбітражний керуючий. Обидва випадки не є бажаними для підприємства-боржника і можуть виявитися бар'єрами для застосування санаційних механізмів. Тому для ефективнішого проведення процедур санації пропонуємо внести доповнення щодо ліцензування арбітражних керуючих за категоріями складності в залежності від величини статутного фонду та організаційно-правової форми підприємства-боржника.

В переважній більшості випадків провести процедуру санації неможливо без додаткового влиття коштів. В цьому аспекті на перший план виходить інвестор. Цікавим є те, що Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» направляє боржника, кредиторів, суд на відновлення платоспроможності, однак про ключову фігуру процесу відновлення, а саме про інвестора в нормативному акті майже нічого не сказано. Навіть у першій статті закону відсутнє пояснення терміну «інвестор». Частково його повноваження закріплені в деяких статтях Закону, однак реальних прав чи обов'язків на законодавчому рівні інвестор не має. Хоча від нього багато в чому залежить фінансове оздоровлення боржника.

Однак, що з ним буде, якщо в ході процедури санації кредитори вирішать змінити інвестора або

відмовитись від процедури санації та перейти до ліквідації? В такому випадку вкладені інвестором кошти не повернуть і він стане звичайним кредитором боржника. На уразливості інвестора в процедурі банкрутства наголошував і Б. Поляков у роботі [8]. Отже, необхідно в ст. 1 Закону дати визначення поняття «інвестор», а також законодавчо встановити чіткі гарантії для інвесторів. Це, на нашу думку, сприятиме зростанню інвестиційної активності по відношенню до неплатоспроможних підприємств.

До санаційних інструментів відносимо мораторій на задоволення вимог кредиторів, обов'язкове введення якого передбачено в разі порушення провадження у справі про банкрутство. Протягом дії мораторію:

— забороняється стягнення на підставі виконавчих документів та інших документів, встановлених чинним законодавством;

— не нараховуються неустойка (штраф, пеня), не застосовуються інші санкції за невиконання чи неналежне виконання грошових зобов'язань і зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) [12].

Таким чином введення даного механізму забезпечує [16]:

— по-перше, «лікувальний ефект» для боржника: протягом розгляду справи в суді його конкурсна кредиторська заборгованість (заборгованість, що виникла до порушення справи про банкрутство), а також сума пені та штрафних санкцій не зростає, що забезпечує сприятливі умови для поліпшення фінансового стану підприємства;

— по-друге, рівність прав кредиторів на задоволення вимог, що виникли до порушення провадження у справі.

Загалом, мета мораторію зводиться до збереження майнових активів боржника, що створює гарне підґрунтя для його фінансового оздоровлення. Однак даний санаційно спрямований механізм має деякі прогалини. Так, недостатньо вирішеною, на нашу думку, є ситуація з виплатою заробітної плати, на яку дія мораторію не поширюється. Адже крім безпосередньої заборгованості по заробітній платі, сума боргу збільшується на величину компенсації за її затримку при звільненні, яка нараховується згідно зі ст. 117 Кодексу законів про працю України [17].

Зважаючи на важливість оплати боргів працівників підприємства, пропонуємо внести зміни до закону про те, що компенсація за затримку виплати заробітної плати протягом дії мораторію не нараховується. Це позбавить боржника від зайвих, несправедливих збитків, а також позбавить економіку від додаткових інфляційних процесів [8].

Отже, механізм мораторію виступає своєрідним щитом для боржника, адже забезпечує збереження майнового активу боржника, що дозволяє ефективно оздоровлювати збиткові підприємства. Тому він потребує подальшого вдосконалення з метою успішної реалізації санаційних механізмів.

Використання вищенаведених механізмів сприяє виведенню підприємства з кризи, а в разі неможливості повного відновлення платоспроможності боржника створює гарне підґрунтя для застосування процедури санації, бар'єром для проведення якої може стати велика сума боргів боржника [18]. Для вирішення питань урегулювання боргу та відновлення платоспроможності боржника законодавством передбачена спеціальна реабілітаційна процедура — мирова угода, яка може укладатись не тільки в досудовому порядку, як вже розглядалось, а і на судовому етапі. Згідно з п. 1 ст. 35 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» вона є домовленістю між боржником і кредиторами стосовно відстрочки та (або) розстрочки, а також прощення (списання) кредиторами боргів боржника, яка оформляється угодою сторін [12].

Мирова угода є механізмом фінансового оздоровлення неплатоспроможних суб'єктів господарювання. Її застосування ефективно при розгляді справ про банкрутство підприємств із планово-збитковою економікою (вугільні шахти), де процедура санації не дає значного позитивного результату [8]. Хоча у розвинених країнах прощення боргів забороняється, для «непідйомних» підприємств України воно може стати єдиним шляхом виходу з кризи.

Отже, мирова угода забезпечує звільнення боржника від боргового «тягаря», причому власник не втрачає контроль над суб'єктом господарювання, що може стати визначальним фактором для прийняття рішення про укладання мирової угоди з боку боржника. Мирова угода також має певну перевагу над санацією при невеликій сумі пред'явлених кредиторами вимог.

На нашу думку, підлягає перегляду норма про прийняття мирової угоди за рішенням більшості кредиторів від імені всіх (п. 3 ст. 35 Закону). Як бути, коли окремо взятий кредитор згоден одноособово простити або розстрочити (відстрочити) свій борг? Законодавством така можливість не

передбачена. Однак у практиці був прецедент, коли Вищий господарський суд схвалив укладення мирової угоди між боржником та двома кредиторами (Державною податковою адміністрацією та Пенсійним фондом), які простили боржнику частину боргу, а виплату залишку розстрочили на термін в 1 рік. В результаті підприємство, зменшивши обсяг своєї заборгованості, змогло працювати далі та розрахуватись з іншими кредиторами. Кредитори — ДПА і Пенсійний фонд — укладанням даної мирової угоди повернули собі хоча б частину боргу (усю суму в разі ліквідації підприємства все одно б не отримали) та забезпечили подальше надходження податків та обов'язкових платежів від оздоровленого платника.

Пропонуємо ст. 35 Закону «Мирова угода» доповнити таким: *«Допускається укладання угоди між окремим кредитором і боржником про зменшення, прощення частини вимог на будь-якій стадії провадження у справі про банкрутство».*

Серед усіх інших механізмів санація є ключовою судовою процедурою, яка найефективніше вирішує задачу фінансового оздоровлення суб'єкта господарювання. План санації повинен бути розроблений керуючим санацією і поданий комітету кредиторів для схвалення протягом трьох місяців з дня винесення ухвали про санацію боржника [12].

Останнім часом практикується *порушення справи про банкрутство самим керівником підприємства-боржника з метою проведення санації підприємства*. У зарубіжному законодавстві існує положення, згідно з яким після розподілу виторгу від продажу майна між конкурсними кредиторами добросовісний боржник — фізична особа звільняється від тягаря заборгованості. В американському законодавстві це виражено у формі доктрини «нового старту» (Fresh Start Doctrine) — добросовісні боржники — фізичні особи отримують списання боргів, які з'явилися до порушення провадження у справі, та можуть почати робити нові кредити, але вже без боргів. Це дає можливість боржникам звертатися до такого способу розв'язання майнових проблем на ранніх стадіях фінансових негараздів, коли ще можна покращити ситуацію та є з чого віддавати борги кредиторам [19].

В Україні разом із заявою керівник має подати розроблений план санації та письмову згоду кредиторів, загальна сума вимог яких перевищує п'ятдесят відсотків кредиторської заборгованості боржника згідно з даними його бухгалтерського обліку, на впровадження зазначеного плану та на призначення керуючим санацією керівника боржника. Цей метод є дієвішим за звичайну процедуру санації. По-перше, прискорюється запровадження процедури санації, із планом якої кредитори мають змогу ознайомитись відразу після створення комітету кредиторів. По-друге, керуючим санацією є сам керівник підприємства-боржника, який зацікавлений в оздоровленні суб'єкта господарювання, знає специфіку його господарської діяльності та бачить реальні шляхи виходу з кризи [16].

Висновки і перспективи подальших розвідок

Порівняння існуючих механізмів санації неплатоспроможних підприємств свідчить про доцільність порушення справи про банкрутство самим керівником підприємства-боржника з метою проведення санації підприємства.

Розроблені пропозиції до законодавства щодо ліцензування арбітражних керуючих за категоріями складності, а також щодо встановлення чітких гарантій для інвестора.

З метою врегулювання боргу при реалізації санаційних механізмів запропоновано ряд законодавчих змін і такі дії:

а) боржнику в досудовому порядку виступати ініціатором підписання угоди про відстрочення або розстрочення своєї кредиторської заборгованості;

б) запровадити обов'язкове проведення взаємозаліку вимог на початковій стадії проведення санації;

в) в ході розгляду справи про банкрутство в суді укласти мирову угоду з усіма або окремими кредиторами.

Реалізація зазначених рекомендацій на законодавчому та практичному рівнях підвищить ефективність застосування санаційних механізмів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний комітет статистики України. Економіка України за 2003 рік // Урядовий кур'єр. — 2004, 22 січня. — № 12. — С. 6—7.
2. Статистичні таблиці з Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році» // Економіст. — 2003. — № 6. — С. 64—67.

3. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002—2011 роки. Послання Президента України до Верховної Ради України // Урядовий кур'єр. — 2002. — № 100. — С. 6.
4. Соціально-економічне становище України за січень-грудень 2004 року // Економіст. — 2005. — № 1. — С. 25—30.
5. О. Б. Моргулець, Ю. О. Нікітін. Модель реструктуризації підприємства // Актуальні проблеми економіки. — 2004. — № 3. — С. 119—127.
6. Л. П. Тимошик. Основні етапи проведення реструктуризації гірничо-металургійних підприємств України // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. — 2004. — № 4. — С. 18—23.
7. М. М. Гробовий. Позитивний досвід реструктуризації підприємств // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. — 2003. — № 11. — С. 25—27.
8. Б. М. Поляков. Право несостоятельности (банкротства) в Украине. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — 440 с.
9. І. О. Вечірко. Особливості проведення процедури санації в Україні // Актуальні проблеми економіки. — 2003. — № 11. — С. 177—182.
10. В. Радзивилук. Классификация процедур санации // Юридическая практика. — 2003. — № 5. — С. 18—21.
11. Банкрутство і санація підприємства: теорія і практика кризового управління / Т. С. Клебанова, О. М. Бондар, О. В. Мозенков та ін. / за ред. О. В. Мозенкова. — Х.: ВД «ІНЖЕК», 2003. — 272 с.
12. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 30.06.1999 р.
13. Степанов В. В. Несостоятельность (банкротство) в России, Франции, Англии, Германии. — М.: Статут, 1999. — 208 с.
14. Гижко П. А. Банкрутство приватизованих підприємств на Вінниччині // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. — 2004. — № 1. — С. 21—23.
15. Албул Г. А. Формування стратегії запобігання банкрутства у промисловості (на прикладі машинобудування): Автореф. дис... канд. екон. наук / НАНУ, Ін-т проблем ринку та економіко-еколог. досліджень. — Одеса, 2002. — 18 с.
16. Коровій В. В., Даценко Т. М., Несен Л. М. Механізми фінансового оздоровлення підприємств // Збірник наук. праць Вінницького державного аграрного університету. Випуск 18. — Вінниця, 2004. — С. 116—122.
17. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2004. — № 1: Кодекс законів про працю України з постановними матеріалами. Ч. I. — 608 с.
18. Даценко Т. М. Бар'єри запровадження санаційних механізмів та шляхи їх подолання // Тези студ. доповідей, рекомендацій оргкомітетом XXXIII наук.-практ. конференції професорсько-викладацького складу, співробітників та студентів університету з участю працівників наук.-дослідних. організацій та інженерно-технічних працівників підприємств м. Вінниці та області. — Вінниця, 2004. — С. 54.
19. Бірюков О. Місце законодавства про неспроможність у правовій системі країн з ринковою економікою // Вісник Академії правових наук України. — 2000. — № 3. — С. 151—161.

Рекомендована кафедрою менеджменту будівництва, охорони праці та безпеки життєдіяльності

Надійшла до редакції 16.02.05
Рекомендована до друку 6.06.05

Білоконь Тетяна Миколаївна — аспірантка кафедри менеджменту будівництва, охорони праці та безпеки життєдіяльності

Вінницький національний технічний університет